

MEERS, PROEFTUIN VOOR DE GRENSMAAS

*Gijs Kurstjens & Willem Overmars, Stichting Ark, Postbus 21, 6997 ZG Hoog Keppel
Harm Piek, Vereniging Natuurmonumenten, Noordereinde 60, 1243 JJ 's-Graveland
Frans Schepers, Rijkswaterstaat, De Maaswerken, Postbus 1593, 6201 BN Maastricht*

Dit jaar wordt bij Meers, gelegen in de Gemeente Stein, begonnen met een proefproject voor riviervverbreding van de Grensmaas. Tegelijkertijd start natuurontwikkeling rondom een ernaast gelegen voormalige grindwinlocatie. Dit gebied kan daarmee de komende jaren een voorbeeldfunctie vervullen voor de toekomstige Grensmaas. Het is op de eerste plaats een voorbeeld van de combinatie van grindwinning, bescherming tegen wateroverlast en natuurontwikkeling die in het plan voor de Grensmaas wordt voorgesteld. Het is bovendien de proef op de som voor de samenwerking tussen industrie, natuurbescherming en verantwoordelijke overheden, die samen de condities moeten scheppen om dit plan uit te voeren.

Dit artikel beschrijft de opzet van het proefproject Meers en de mogelijkheden voor natuurontwikkeling door riviervverbreding. Bovendien wordt kort ingegaan op de mogelijkheden voor een grensoverschrijdende aanpak met België.

VOORBEELD VAN SAMENWERKING

Het Project Grensmaas heeft de beste kans van slagen indien ontgronders, overheden en natuurbeschermers de handen ineen slaan en

de komende jaren voortvarend samenwerken in nauw overleg met de lokale bevolking. Bij het project Meers wordt alvast een proef op de som genomen. In dit geval is er sprake van regionale grindwinning door de firma L'Ortye. De natuurbescherming wordt in deze regio vertegenwoordigd door de Vere-

niging Natuurmonumenten. Rijkswaterstaat is sinds begin 1997 verantwoordelijk voor de uitvoering van het Grensmaasproject.

Op 21 maart 1997 is er een convenant ondertekend tussen de firma L'Ortye en de Vereniging Natuurmonumenten. Hierin is afgesproken dat de oude Julianagroef (ca. 30 ha), waar de ontgrinding begin 1997 is beëindigd, in beheer wordt gegeven aan Natuurmonumenten via een beheerovereenkomst, voortvloeiend op definitieve overdracht binnen vijf jaar.

Daarnaast wordt momenteel gewerkt aan een samenwerkingsverklaring waarin afspraken rondom het voorbeeldproject tussen Rijkswaterstaat, ontgronder en natuurbescherming zijn vastgelegd. Naar verwachting wordt deze verklaring in de loop van 1997 door de drie partijen ondertekend.

GBIEDS-BESCHRIJVING

De ontgrinding is gelegen langs de Maas ten westen van Meers in de Gemeente Stein (figuur 1). Vanaf 1972 is er grind gewonnen door de firma L'Ortye waardoor er een plas van ca. 20 ha is ontstaan. De plas heeft slechts een diepte van 4-5 m omdat de grindlagen ten zuiden van de Feldbissbreuk bij Grevenbicht veel minder dik zijn dan die ten noorden daarvan. De omgeving van de plas bestaat uit agrarisch gebied met weilanden en populieren-aanplantingen.

Tijdens de grote overstromingen van december 1993 brak de dam tussen de plas en de Maas aan de bovenstroomse kant door. Het hoogwater van januari 1995 resulteerde in een boven- en benedenstroomse doorbraak van de Maasdam. Hierdoor verlegde de hoofdgeul van de Maas zich door het grindgat. Door terugschrijdende erosie ontstond

FIGUUR 2. In 1995 ontstond een lange geul door terugschrijdende erosie (foto G. Kurstjens).

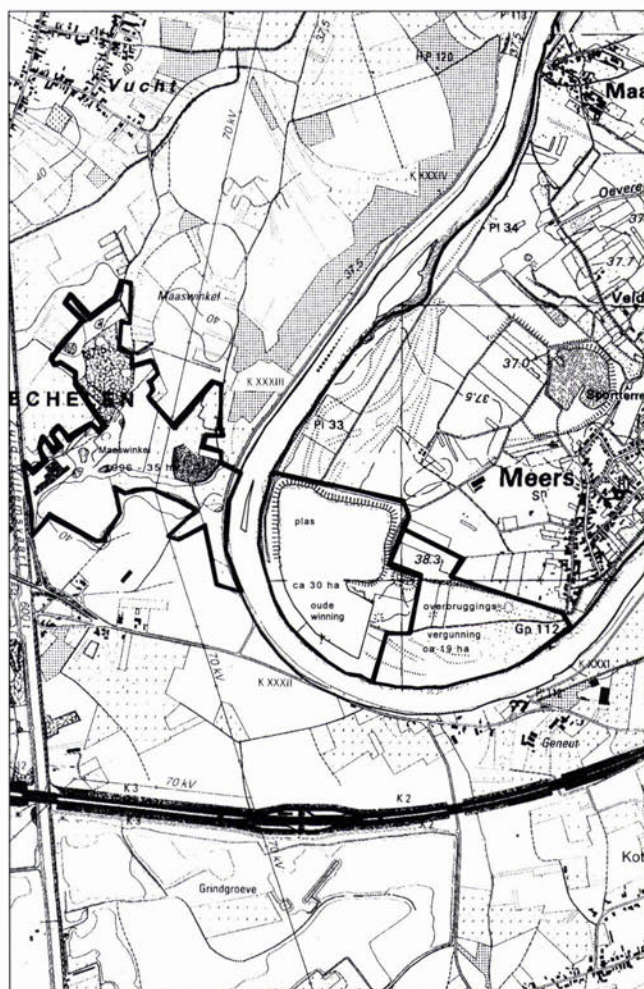
een flinke geul in een grasland stroomopwaarts van de plas (figuur 2). Tijdens de recente overstromingen is de plas zelf weer deels opgevuld met Maassedimenten. Ongeveer 1 km verder stroomafwaarts ligt het enige grote eiland in de Grensmaas. Dit is ontstaan door sedimentatie van erosiemateriaal ten gevolge van de aanleg van een krib aan de oostoever in de jaren '60. Bij een afvoer van ca. 1600 m³/sec bij Borgharen staan de hoogste delen van het eiland onder water. Ter hoogte van de plas zijn een aantal flinke stroomversnellingen gelegen en een klein grindeilandje. De binnenbocht (aan Nederlandse zijde) is onverdedigd en bestaat uit grindbanken. Meer stroomafwaarts zijn er enkele steile oevers. De Vlaamse oever tussen Geneut en Mazenhoven is stevig vastgelegd met betonplaten en stortsteen. De mondingen van de Ziepbeek en de Kikbeek aan Vlaamse zijde zijn dientengevolge zeer onnatuurlijk.

VAN TIJDELIJKE WINNING NAAR DEFINITIEVE RIVIERVERBREIDING

Voor een gebied van 17 ha tussen de bestaande plas en het dorp Meers (figuur 3) is eind 1996 een tijdelijke ontgrondingsvergunning afgegeven aan de firma L'Ortye voor een periode van 4 jaar. Hier zal de komende jaren grind worden afgegraven met instandhouding van een lage dam parallel aan de Maas. Het grind wordt zeer oppervlakkig gewonnen en de inrichting is vergelijkbaar met een weerdverlaging zoals deze in het project Grensmaas is voorzien. Deze wijze van winning is vanuit het oogpunt van natuurontwikkeling nog niet optimaal, omdat de potenties voor spontane riviergebonden natuur nog niet voldoende benut worden.

De voorkeur van de samenwerkende partijen gaat uit naar grindwinning volgens de principes van stroomgeulverbreding, weerdverlaging en kleischermen (STROMING, 1991). Na het verschijnen van het M.E.R.-Grensmaas (naar verwachting in het najaar 1997) kan de overbruggingsvergunning worden omgezet in een definitieve vergunning waarin de ontgraving en eindsituatie zijn vastgelegd. Eén van de afspraken die in de eerder genoemde samenwerkingsovereenkomst tussen de partijen wordt vastgelegd, gaat over de inspanning om deze rivierverbreding zo

FIGUUR 1.
Ligging van voorbeeldproject bij Meers en het Belgische natuurontwikkelingsgebied Maaswinkel.

spoedig mogelijk van de grond te krijgen. Hiervoor is het wel noodzakelijk dat de hydrologische consequenties van de grindwinning aan de Belgische zijde bekend zijn. Ook behoort de problematiek rondom de Thalweg, zijnde de lijn van de diepste stroomgeul van de Maas (de grens tussen Nederland en België) te worden opgelost. Indien de rivier meer vrijheid krijgt, zal de Thalweg zich in dit gebied in beperkte mate gaan verleggen. Het M.E.R.-Grensmaas zal op deze twee punten duidelijkheid verschaffen.

VEILIGHEID

De beschreven weerdverlaging heeft een al behoorlijke waterstandsval tot gevolg: ca. 80 cm bij een afvoer van ruim 3000 m³/sec. Uitvoering van stroomgeulverbreding heeft een verdere verlaging van de waterstanden tot gevolg. Ter hoogte van Meers gaat het om bijna 1,5 m bij 3000 m³/sec. Wateroverlast zoals in december 1993 en januari 1995 behoort dan tot het verleden.

GRINDWINNING

De grindwinning in Meers zal in de toekomst geen grote veranderingen ondergaan. De bovengrond, met een laagdikte van ca. 2 m, wordt zoals gebruikelijk met hydraulische graafmachines op dumpers geladen en in de reeds ontgronde percelen ter afwerking gedeponeerd. Daar waar in de Midden-Limburgse plassen grote drijvende winwerktuigen (baggermolens) hun werk doen en tot 35 m diepte het grind en zand boven water halen, wordt hier in Meers langs de Grensmaas, gezien de geringe laagdikte, met de "traditionele" dragline gewerkt (figuur 4). Afhankelijk van de waterstand in de Maas werd in Meers tot voor kort 3 tot 5 m onder water met de dragline ontgonnen, terwijl de grindlaag boven water met een wiellaadschop rechtstreeks op dumpers geladen werd om afgevoerd te worden naar de nabijgelegen was- en zeefinstallaties. Dat wil zeggen dat het hele grindpakket werd weggehaald en er een plas ontstond. Gedurende de onlangs gestartte tijdelijke

FIGUUR 3.
Ingrepen in het
gebied Meers en
toekomstige
inrichting conform
het Grensmaaspro-
ject (stand van zaken
voorjaar 1997).

— bestaande kade
■ stroomgeulverbreding
■ weerdverlaging
■ kleischerm

winning wordt slechts boven water gewon-
nen. Daarbij blijft een deel van het grind in de
bodem zitten. Dit kan blijven gebeuren met
de wiellaadschop. Voor de stroomgeulver-
breeding en het realiseren van de kleischer-
men zal afhankelijk van de te ontgronden
diepte de hydraulische graafmachine of de
dragline het werk gaan bezetten. Voor
L'Ortye in Meers is dit dus een reeds jaren
beproeefde methode van winning.

HERINRICHTING BESTAANDE PLAS

De bestaande plas (Julianagroeven) die de af-
gelopen jaren is ontstaan door grindwinning,
zal ten dele worden heringericht conform
een plan van GROENPLANNING (1995). Het
kleidek dat vrijkomt bij de nieuwe grindwin-
ning wordt gebruikt om een deel van de plas
op te vullen en de oevers te verondiepen.
Indien de definitieve vergunning wordt ver-
leend wordt het ontgrindingsgebied groter
en zal een (klein) deel van de nieuwe vrijko-

mende klei eveneens in de plas worden ver-
werkt totdat het gewenste nieuwe maaiveld-
niveau wordt bereikt. Die komt overeen met
de voorziene stroomgeulverbreding en
weerdverlaging. Het grootste deel van de
vrijkomende klei wordt in een kleischerm
verwerkt.

De relatief hoge dam die de plas nu scheidt
van de Maas wordt over vrijwel de gehele
lengte verlaagd, zodat een groot grindig ei-
land overblijft. Reeds bij een afvoer van ca.
250 m³/sec bij Borgharen stroomt de Maas
dan de plas in. Het (voorlopig) in stand hou-
den van deze drempel heeft ook te maken
met het handhaven van de ligging van de Thal-
weg. De door erosie ontstane uitstroom-
opening van de plas wordt dichtgemaakt en
versterkt vanwege de aanwezigheid van
transportleidingen. In het kader van het plan
Grensmaas zullen deze leidingen dieper wor-
den gelegd en kunnen de versterkingen weer
worden verwijderd.

Omdat spontane natuurontwikkeling een
belangrijk uitgangspunt is, zal geen beplanting
worden aangebracht en wordt kale grond
niet ingezaaid (met uitzondering van de aan-

vulling bij de leidingenstraat). Zogauw delen
van het gebied zijn ontgraven en ingericht,
worden ze direct en gefaseerd in gebruik ge-
nomen bij het natuurontwikkelingsbeheer.

POTENTIES VOOR NATUUR- ONTWIKKELING

Rondom het heringerichte grindgat wordt
ruimte gegeven aan spontane natuurontwik-
keling onder invloed van overstromingen,
kwel en natuurlijke begrazing. Reeds bij ge-
ringe overstromingen zal de rivier invloed op
het gebied uitoefenen door erosie en sedi-
mentatie. Bij lage waterstanden van de rivier
zal de invloed van toestromend kwelwater
vanuit de hogere gronden goed merkbaar
zijn. Sinds eind maart 1997 grazen er enkele
Koniks (halfwilde paarden) op de grazige
oevers van de plas, waardoor een structuur-
rijke vegetatie ontstaat. Na afronding van de
eerste fase van herinrichting zal de begra-
zingseenheid worden uitgebreid met het gro-
te eiland van Meers.

Er zal hier sprake zijn van een tijdelijke ont-
wikkeling totdat de plas wordt heringericht
conform het plan Grensmaas. Dat neemt niet
weg dat in deze periode door de lokale be-
volking en andere betrokkenen ervaring kan
worden opgedaan met de spontane vestiging
van flora en fauna.

Het gaat daarbij om pioniersoorten van zand-
en grindbanken en zachthoutoebos en moe-
ras langs de kleiige oevers. De afgelopen ja-
ren zijn tal van bijzondere planten en dieren
langs de Maas bij Meers aangetroffen. Denk
hierbij aan riviersoorten als Eekhoorngras,
Blaassilene, Kroonkruid en Spaanse zuring.
Meers is een van de locaties waar kiemlingen
van de Zwarte populier en Bittere wilg zijn
opgesloten op de sedimenten van de grote
overstroming van december 1993. Van de
broedvogels verdienen de twee territoria
van de zeldzame Oeverloper in 1996 hier een
eervolle vermelding (KURSTJENS & GABRIËLS,
1997). De Kleine Plevier bereikt in het gebied
hoge dichtheden. Tijdens trekperiodes heeft
de plas een grote aantrekkingskracht op
steltlopers en de Visarend.

In de rivier zelf kunnen meer of andere grind-
en zandbanken worden gevormd onder in-
vloed van rivierdynamiek. Het zomerbed
vormt een geschikte groeiplaats voor
stroomminnende waterplanten zoals Vlot-

FIGUUR 4. Grindwinning m.b.v. de 'dragline' (foto G. Kurstjens).

tende waterranonkel (zie artikel VERBEEK & GEILEN elders in dit nummer).

NATUURGERICHTE RECREATIE

Het proefproject zal op grote schaal onder de aandacht worden gebracht door publicaties in de media, bebording, folders en excursies. Bij al deze vormen van communicatie zal aandacht worden besteed aan de toegepaste wijze van grindwinnen, de samenwerking en natuurontwikkeling. Het gebied is volledig toegankelijk voor wandelaars met uitzondering van plaatsen waar actief grind wordt gewonnen. Tijdens excursies zullen de plekken waar grind gewonnen wordt, wel bezocht kunnen worden. Andere vormen van natuurgerichte recreatie zijn vissen en - op de rivier - kanoën.

PROEF MET KLINKHOUT IN DE RIVIER

Van nature komt veel dood hout voor in de bedding van een beboste rivier. De Maas, juist stroomopwaarts van het eiland van Meers, leent zich goed voor een proef op praktisch-schaal met dit zogenaamde klinkhout. Het zomerbed is hier wat breder dan elders in de Grensmaas, waardoor er nauwelijks gevaar bestaat voor kanoërs. De bomen kunnen in de nevengeul bij het grote eiland worden verankerd.

Klinkhout vervult om twee redenen een belangrijke ecologische rol in het riviersysteem.

Het resulteert in een toename van de biotoopdiversiteit, waarvan tal van soorten vissen en macrofauna profiteren. In stromend water biedt het houtoppervlak onderdak aan filtererende waterorganismen, die op hun beurt zorgen voor een vergrote mate van zelfreiniging van het rivierwater (KLINK, 1995).

Het is de bedoeling om gekoppeld aan de start van dit voorbeeldproject deze proef te beginnen. Gedurende dit experiment zullen de macrofauna en de visstand regelmatig worden onderzocht.

GRENS- OVERSCHRIJDENDE NATUUR

Ook aan Belgische zijde zijn plannen om de rivier weer meer ruimte te geven (VAN LOOY & DE BLUST, 1995). Door het verlagen van de oevers van de Maas komt de invloed van overstromingen beter tot haar recht.

In Maaswinkel bij Maasmechelen, dat tegenover het voorbeeldproject Meers ligt, heeft zich een gevarieerd natuurterrein ontplooid. Struwelen, spontaan bos, boomgaarden, bloemrijke graslanden en poelen wisselen elkaar af. Kleine populaties van de zeldzame Boomkikker en Kamsalamander vinden hun domein in dit gebied.

In het kader van het project Maas-Internationaal is geld van de Stichting Doen beschikbaar voor Orchis en Natuurreservaten vzw ter ondersteuning van beheer van en voorlichting over dit terrein. WWF België financiert de aankoop van gronden in Maaswinkel. Op korte termijn kan op deze wijze een

grensoverschrijdend natuurgebied worden gerealiseerd. Hierdoor kan het project Meers-Maaswinkel ook een voorbeeld van internationale samenwerking worden (zie ook figuur 1).

UITDAGING

Binnen enkele jaren kan bij Meers voor het eerst kennis worden gemaakt met de toekomstige Maas, met een verbrede bedding, grindeilanden en verlaagde weerden. Ook zal er binnenkort te zien zijn, hoe in de toekomst op een nieuwe wijze grind wordt gewonnen. Meers is dus bij uitstek de locatie waar tijdens het hoogtepunt van de discussie over de toekomst van de Grensmaas, dit toekomstbeeld en deze nieuwe werkwijze getoond kunnen worden. Een uitdaging die de samenwerken-de partijen wel aandurven!

RESUME

MEERS, CHAMP
D'EXPERIMENTATION DE LA
MEUSE MITOYENNE

En 1997, un projet pilote s'inscrivant dans le cadre du programme de développement de la Meuse mitoyenne va débiter près de Meers (commune de Stein). Cet article décrit l'objectif de cette expérience qui vise à combiner une nouvelle manière d'exploiter le gravier avec le développement naturel et l'accroissement de la sécurité. Le jumelage de cette région avec le Maaswinkel de la rive belge devrait permettre à ce projet de s'étendre pour acquérir une dimension internationale.

LITERATUUR

- GROENPLANNING, 1995. Toelichting op de aanvraag van een overbruggingsvergunning t.b.v. grondstofwinning te Meers (Gemeente Stein). Rapportage in opdracht van Exploitatie Maatschappij L'Ortye bv. Maastricht.
- KLINK, A., 1995. Klinkhout in de Grensmaas: biotoopdiversiteit en biologische zuivering. Rapporten en Mededelingen 57. Hydrologisch Adviesbureau Klink bv, Wageningen.
- KURSTJENS, G. & J. GABRIELS, 1997. Karakteristieke broedvogels van het zuidelijk Maasdal in 1995 en 1996. Limburgse Vogels 8 (1): 2-18.
- STROMING, 1991. Toekomst voor een grindrivier. Studie in opdracht van Provincie Limburg. Bureau Stroming, Laag Keppel.
- VAN LOOY, K. & G. DE BLUST, 1995. Uiterwaarden Maasmechelen: Beheersvisie Maaswinkel. Instituut voor Natuurbehoud, Hasselt.